

Мельничук О.А., Мельничук О.Ф. Предмет права соціального забезпечення // Матеріали четвертої щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії. – Вінниця, 2003. – С. 131-134.

ПРЕДМЕТ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Мельничук О.А., кандидат історичних наук, доцент Вінницького державного педагогічного університету

Мельничук О.Ф., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Вінницького державного аграрного університету

Конституція України закріпила право громадян на соціальний захист та встановила види соціального забезпечення. Зокрема, нею гарантується право громадян на забезпечення в разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1, ст.46].

Юридичний механізм забезпечення цього права як у зарубіжних країнах, так і в Україні здійснюється за допомогою самостійної галузі права — права соціального забезпечення.

Доречно зупинитися на походженні терміна «соціальне забезпечення». У зарубіжній літературі вважається беззаперечним, що його першим використав у 1934 р. президент США Ф. Рузвельт, який одним з розділів своєї програми «New Deal» передбачив Social Security Act (Акт про соціальне забезпечення). Однак, як вважає Болотіна Н., пріоритет тут належить Росії, оскільки 31 жовтня 1918 р. РНК в Росії затвердила Положення про соціальне забезпечення трудящих. Цей термін згодом отримав широке застосування в усьому світі [2, с.35]

Правові ж акти, що регламентували суспільні відносини у сфері соціального забезпечення, активно почали прийматись в окремих країнах з кінця XIX – початку XX ст. На теренах колишнього СРСР ці норми належали до різних галузей права. Так, до середини 60-х років вважалося, що суспільні відносини по забезпеченню робітників і службовців та їх сімей у старості і при непрацездатності є предметом трудового права, а щодо членів колгоспів та їх сімей — колгоспного права, а відносини з матеріального забезпечення військовослужбовців, працівників міліції та деяких інших службовців належать до предмета адміністративного права

Разом з тим, було помічено, що ряд вольових суспільних відносин, які виникають у зв'язку із забезпеченням громадян певними видами соціального забезпечення, не належать до трудового, колгоспного або адміністративного права, зокрема допомоги одиноким і багатодітним матерям, інвалідам I і II груп, інвалідам I і II груп з дитинства, надання послуг, пільг і натуральних матеріальних благ при лікуванні і медичному обслуговуванні, при утриманні перестарілих та інвалідів у державних будинках-інтернатах, дітей — у дитячих дошкільних закладах тощо. Більшість вчених схилились до думки, що ці та інші суспільні відносини складають окрему галузь права — право соціального забезпечення.

Значний внесок в розвиток права соціального забезпечення вніс професор В.С. Андреев. Він зумів розробити предмет права соціального забезпечення. У 1966 р. у Празі відбувся науковий симпозіум з проблем соціального забезпечення, де більшість вчених поділили думку В. Андреева про самостійність права соціального забезпечення як галузі права та про те, що вона регулює такі суспільні відносини: з пенсійного забезпечення громадян, з безплатного медичного обслуговування і лікування, а також із санаторно-курортного обслуговування, з виплати трудящим всіляких допомог з фондів для непрацездатних і надання пільг пенсіонерам, з матеріально-побутового і культурного обслуговування перестарілих і непрацездатних за рахунок фондів для непрацездатних і з протезування громадян, з

утримання и обслуговування дітей у дитячих дошкільних закладах, дитячих будинках, школах-інтернатах тощо [3, с. 71].

У юридичній періодиці почали з'являтися публікації, що обґрунтовували самостійність права соціального забезпечення як галузі. Однак вчені розійшлись у поглядах щодо груп суспільних відносин, які входять у предмет правового регулювання, критеріїв, за якими відбувається їх відбір, визначення поняття «соціальне забезпечення» тощо. Дискусії тривають і сьогодні [4, с. 72-73]

Після розпаду СРСР нові незалежні держави приступили до створення власних систем соціального забезпечення. У російській юридичній науці провадяться дослідження сучасних проблем соціального забезпечення, які базуються на результатах та висновках вітчизняних вчених щодо соціального забезпечення та соціального страхування. Дослідник О.Є.Мачульська, відмічаючи відсутність єдиної думки серед науковців щодо поняття “соціальний захист”, посилається на загальноновизнане його тлумачення у двох аспектах. У широкому розумінні соціальний захист розглядають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення й ствердження у житті. У вузькому значенні соціальний захист розглядається як сукупність економічних і правових гарантій, котрі забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян й досягнення соціально прийняттого рівня життя. Вважаючи, що соціальне забезпечення виступає складовою частиною соціального захисту, О.Є.Мачульська разом з тим зазначає, що соціальний захист включає також гарантії щодо охорони праці, здоров'я, оточуючого природного середовища, мінімальної оплати праці та інші заходи, які є необхідними для нормальної життєдіяльності людини і функціонування держави [5, с. 4-7].

У міжнародній практиці сьогодні загальноновизнаним вважається термін соціальне забезпечення. Зокрема такий підхід знаходимо у монографічних дослідженнях з проблем права соціального забезпечення та працях, у котрих аналізується законодавство та практика його застосування у сфері соціального забезпечення окремих зарубіжних країн. Причому різні автори — провідні фахівці у цій сфері, такі як професори Денні Пітерс (Льовен, Бельгія), Джос Бергман (Тілбург), Ван Ландендонк (Льовен), Ріхард Паррі (Едінбург), Бернд Шульг (Мюнхен). Ганкарло Пероне (Рим) та інші дотримуються тут єдиної думки. Термін “protection” (захист) застосовується щодо захисту права на соціальне забезпечення окремої особи і навіть щодо захисту самого соціального забезпечення. Такий же термін застосовується і у Доповіді МОП «У 21-му сторіччі: Розвиток соціального забезпечення».

Таке розуміння соціального забезпечення ґрунтується на нормах міжнародного права, одним з визначальних джерел якого вважається Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення. Згідно з цією Конвенцією до сфери соціального забезпечення належить медична допомога, допомоги в разі хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва або професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, по вагітності і пологах, сімейні допомоги.

Європейська хартія про основні соціальні права трудящих, підписана у Стразбурзі в 1989 р. державами-членами Європейського Союзу, у ст. 10 містить права у галузі соціального забезпечення, які поділено на дві групи: громадяни, що працюють, мають право на адекватний соціальний захист і соціальне забезпечення у разі втрати заробітку в зв'язку із настанням соціального ризику, а непрацюючі громадяни, котрі не мають засобів до існування, мають право на соціальну допомогу в розмірі прожиткового мінімуму.

Переглянута Європейська соціальна хартія, що підписана Україною 7 травня 1999 р. передбачає у ст. 12 право на соціальне забезпечення, а у ст. 13 — право на соціальну та медичну допомогу. Аналіз останньої статті свідчить, що в даному разі йдеться про соціальний захист малозабезпеченої особи, неспроможної отримати достатніх коштів власними зусиллями. Їй має надаватися належна допомога, що включає матеріальну, технічну допомогу та інші заходи, спрямовані на усунення перешкод для спілкування і

пересування, — доступ до транспорту, житла, культурної діяльності й відпочинку.

Зовсім інший бік проблеми відкривається при аналізі Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права (ООН, 1966 р.), ратифікованого Україною 19 жовтня 1973 р. (набув чинності 23 березня 1976 р.), який згідно з ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Пакт у ст. 9 встановлює, що держави, які взяли участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Із даної норми випливає, що право на соціальне забезпечення не охоплюється лише соціальним страхуванням (не збігається з ним), а є ширшим за змістом правом, яке у своєму складі поряд із цією основною його формою містить й інші форми соціального забезпечення. Такою другою формою є державна соціальна допомога.

Положення міжнародно-правових актів та опубліковані раніше праці, в яких викладено погляди фахівців на відносини, що становлять предмет права соціального забезпечення не втратили своєї актуальності. На їх базі розвивається наука права соціального забезпечення вже незалежної держави.

Серед сучасних наукових розробок найбільш комплексно до визначення суспільних відносин, що регулюються правом соціального забезпечення підійшов Б. Сташків, який пропонує соціальне забезпечення розглядати у широкому і вузькому розумінні. На його думку, у першому до нього належать всі матеріальні блага, які отримує із соціальних фондів безплатно чи на пільгових умовах будь-яка людина, що перебуває на законних підставах в Україні, а в другому випадку до соціального забезпечення належать тільки ті блага, що надаються обмеженим категоріям осіб, а відносини з такого забезпечення є предметом лише однієї галузі права — соціального забезпечення.

Соціальне забезпечення передбачає два блоки проблем, які постійно потребують вирішення: джерела фінансування соціальних витрат та раціональне розподілення на дані цілі зібраних коштів. Раніше вважалось, що перший блок (фінансові відносини) є предметом фінансового права, а другий (розподільчі) — права соціального забезпечення. Це було слушно, коли соціальні потреби повністю задовольнялись за рахунок коштів держави.

Перехід до ринкової економіки, брак державних коштів для соціальної сфери змусив шукати додаткові джерела для фінансування цих витрат. З'явилися різні спеціалізовані соціальні фонди, кошти яких поступово відмежовують від державних. Нині головне не розподіл коштів, а їх збір. В останньому найбільш зацікавлені ті, що займаються розподілом коштів. Оскільки фінансове право має справу з державними коштами, то недержавні випадвають з його поля зору. Тому, вважаю, що суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання недержавних фінансових ресурсів на цілі соціального забезпечення повинні регулюватися нормами права соціального забезпечення.

Серед розподільчих відносин особливе місце займають пенсійні відносини із забезпечення фізичних осіб пенсіями за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, за вислугу років та соціальними пенсіями. До цієї групи належать відносини по довічному утриманню суддів. Всі дослідники останні одностайно відносять до предмета права соціального забезпечення.

Далі йдуть відносини із забезпечення державними допомогою сімей з дітьми (одинадцять видів), допомогою по тимчасовій непрацездатності, по безробіттю, на поховання, адресною соціальною допомогою малозабезпеченим сім'ям, цільовою грошовою допомогою непрацездатним громадянам з мінімальними доходами тощо. До них належать і певні компенсаційні виплати.

На думку Б. Сташківа, відносини по забезпеченню грошовими і натуральними допомогою і компенсаційними виплатами належать до предмета вказаної галузі права за умови, що вони надаються тим категоріям осіб, які за нормами права соціального забезпечення підлягають матеріальному забезпеченню. Відносини з надання цим категоріям осіб гуманітарної допомоги він також відносить до предмета названого права.

Об'єктом права соціального забезпечення є відносини з надання фізичним особам соціальних послуг. Ними є: стаціонарне обслуговування громадян похилого віку та інвалідів

у будинках-інтернатах та інших соціальних закладах; надання соціальних послуг за місцем проживання пенсіонерам та самотнім непрацездатним громадянам територіальними центрами та відділеннями соціальної допомоги; забезпечення населення протезно-ортопедичними виробами; забезпечення інвалідів автомобілями; медична, професійна і соціальна реабілітація інвалідів; забезпечення непрацюючих пенсіонерів санаторно-курортними путівками; надання тимчасового притулку безпритульним тощо.

Особливу групу складають відносини з надання громадянам субсидій та пільг за системою соціального забезпечення. Б. Сташків переконаний, що відносини з приводу всіх видів соціального страхування мають належати до предмета права соціального забезпечення.

Останньою групою суспільних відносин, що є предметом права соціального забезпечення, є відносини процедурного і процесуального характеру щодо встановлення юридичних фактів, реалізації права на соціальний захист, а також у зв'язку із захистом, порушених прав у сфері зазначеного забезпечення.

Дуже важливим для визначення предмета правового регулювання є окреслення кола осіб, що можуть бути суб'єктами правовідносин із соціального забезпечення. До тих, що мають право на одержання матеріальних благ відповідно до норм даного права, належать особи, які втратили заробіток внаслідок страхового ризику, не мають засобів до існування, несуть підвищені витрати або знаходяться за межею бідності (діти-інваліди, інваліди, пенсіонери, тимчасово непрацюючі з поважних причин, безпритульні, сім'ї з дітьми). Основними критеріями відбору цієї групи осіб є непрацездатність, нужденність, вік та стан здоров'я. Саме виходячи з кола даних осіб, можна визначити групи суспільних відносин, що є предметом права соціального забезпечення.

Отже, нагальним є визначення предмету правового регулювання права соціального забезпечення. Сподіваємося, що в ході реформи соціального забезпечення, що триває в Україні, шляхом прийняття ряду законів, їх обговорення та висунення науково обґрунтованих пропозицій дана проблема буде вирішена.

Джерела та література:

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України. – 2000. - № 4. – с.35.
3. Сташків Б. Предмет права соціального забезпечення: погляд на проблему// Право України. – 2000. - №9. – с. 71.
4. Там само. – с. 72-73.
5. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд., перераб и доп. – М., 1999. – с.4-7.